

Разговор с Пером Зуицем

КАКО ЈЕ ЛАЗА КОСТИЋ ЖЕНИО ТЕСЛУ

*На йонуђену руку Ленке Дунђерски велики научник је рекао
„да се он са науком венчао и да не може свећа да гори са оба краја”*

Перо Зубац (1945), песник, есејиста, антологичар, драмски писац, филмски сценариста, рођен је у Невесињу (Херцеговина). Основну школу завршио је у родном месту, а експерименталну гимназију у и . Студирао је књижевност јужнословенских народа и руски језик на Филозофском факултету у Новом Саду. Објавио је више од педесет књига поезије, двадесет књига песама за децу, једну књигу есеја, лирску студију о Ленки Дунђерској, три књиге пародија на југословенско песништво, шеснаест антологија југословенског и страног песништва. Књиге су му превођене на македонски, албански, мађарски, италијански, румунски, а песме на двадесет светских језика. Заступљен је у десетак страних и око три стотине српских антологија песништва за одрасле и децу. Недавно је београдска „Просвета” објавила његову нову песничку књигу „Хор бечких дечака у синагоги”.

Био је главни уредник студентског листа „Индекс”, главни и одговорни уредник часописа за културу „Поља” у Новом Саду, уредник загребачке ревије „Полет”, уредник скопске „Мисле”, часописа „Детињство” Змајевих дечјих игара и часописа за децу „Витез” из Београда, сремскокарловачког часописа за културу и уметност „Крбови” и члан редакције „Домета” из Сомбора. Био је сарадник у „Борби” (Београд), „Побједи” (Подгорица), „Свијету” и „Недјељи” (Сарајево), „Оку” (Загреб), „Дневнику” (Нови Сад), „Полету” (Загреб), „Раду” (Београд), „Гласу омладине” (Нови Сад), „Уни” (Сарајево), „Суботичким новинама” (Суботица), и у младим данима новинар „Политике експрес”. Објавио је (са Гораном Бабићем, Луком Палјетком и Владимиром Николићем) драму „Мудбол”, изведену 1968. године, позоришни комад „Вратио се Николетина” (са Драганом Јерковићем), изведен у Београду 2000. године, ТВ драму „Изабацивач”, која је емитована 1979. године, на ТВ Нови Сад и ТВ Београд, у режији Јована Ристића. Аутор је либрета за балет „Бановић Страхиња” Стевана Дивјаковића и либрета за оперу Мирослава Штаткића „Ленка Дунђерска”.

На стихове Пере Зубца компоновано је више кантата, соло песама, ораторијума, а за стихове је добио најзначајније награде на југосло-

венским фестивалима у Опатији, Београду, Подгорици, Нишу, Доњем Милановцу, Панчеву, Рожају, Никшићу. Написао је сценарије за осам документарних филмова и целовечерњи филм о Јовану Јовановићу Змају. Реализовао је педесетак мултимедијалних приредби (Дани младости, логорске ватре, отварања олимпијских такмичења), а као телевизијски аутор и уредник написао је и реализовао више од четири стотине сценарија за документарне, музичке, забавне, уметничке и емисије за децу и младе.

Добитник је најзначајнијих наших књижевних награда и Награде ослобођења Војводине. Дописни је члан Војвођанске академије наука и уметности (ВАНУ). Члан је Удружења новинара Србије, Друштва књижевника Војводине и Удружења књижевника Србије.

* * *

Написали сте више од педесет збирки песама, али су све остале у сенци „Мостарских киша”. Да ли вам је ова поема више помогла или одмогла?

На срећу нису само самосталне збирке, доста је ту избора из моје поезије, али је тачно да је све што сам написао и објавио остало у сенци „Мостарских киша”. А ако је тако, онда би се могло рећи да ми је та поема одмогла, али без ње ја не бих тако рано ушао у свет старијих, признатих песника, класика наших литература, који су ме, без изузетка, баш сви, прихватили као равноправног, с наклоношћу ка мојој младости и моме дару, па је исто тачно да ми је помогла, јер без ње, а у мојој двадесетој години, не бих имао прилике да се срећем и да учествујем на књижевним свечаностима заједно са Десанком, Миром, Ђошићем, Цесарићем, Тадијановићем, Давичом, Каптеланом, Бећковићем, Диздаром, Душком Трифуновићем, Антићем, Весном Парун, Сретеном Перовићем, Изетом Сарајлићем и да не набрајам даље.

Аутор сте и двадесетак књига за децу. Били сте уредник културних серија „Музички шобоџан” и „Фазони и форе”. Данас таквих емисија нема?

Могло би да их буде, још смо, скоро сви, на окупу, и Љубивоје Ршумовић, и Миња Субота и Јован Адамов, и ја, и Надица Бајин, продуцент обе серије, многи људи из продукционих екипа. Али, наше телевизије нису више оно што су биле, нити је друштвена брига о онима који одрастају важна ствар државе. Дечји програми су скрајнути и занемарени, нема добрих играних серија, нема добрих емисија, нема ни намере да се праве. Није да нема новаца него нема, ево једног новокомпонованог, али тачног израза, политичке воље да се то време врати.

Био сам главни и одговорни уредник Телевизије Нови Сад када смо започели обе те култне и ненадмашене, по квалитету, серије, а касније, за дугог њиховог трајања, уредник Програма за децу и младе ТВ Нови Сад и координатор програма за децу Радио-телевизије Србије, и могу да посведочим, јер то поуздано знам, да су све трошкове наших серија сносиле фабрике „Јосип Краш” из Загреба, и касније „Бамби” из Пожаревца. Ништа то нас, ако се подразумева телевизијски буџет, није коштало.

Били сте уредник „Поља” (Нови Сад), „Полеја” (Загреб), „Мисле” (Скопље), и многих других ревија, часописа и листова. Како сте све то стизали?

Младост може све, енергија се обнавља кроз радост срастања са истомишљеницима и другарима, имало се и времена и новаца за путовања, у редакцијама које спомињете био је цвет наше литерарне младости оне велике земље која нас је окупљала. Да споменем нека имена: Дарко Ступарић, Божин Павловски, Божо Вукадиновић, Чедо Јакимовски, Остоја Кисић, Димитрије Рупел, Златко Маркус, Срећко Липовчан, Ласло Вегел, Вујица Решин Туцић, Бошко Ивков, Михаило Харпањ, Бранимир Бошњак... Било је лепо дружити се са њима, није бивало испразних разговора, учили смо у ходу и оставили трага. Ја сам из „Поља” отишао када сам напунио двадесет и седам година, мислећи да их оставим млађима, али преузели су их старији од мене.

Писали сте сценарије за Дан младости. Ј. Б. Тито је веома ценио оно што сте радили и радо вас је консултовао око „омладинских питања”.

Ма није, мада ме те приче прате свих ових година од Титове смрти. Ништа ме није консултовао, дао ми је само до знања, више пута, да цени то што радим и то што пишем, а знам, приметио сам, да је понешто из мога пера и прочитао. Имао сам прилике да га видим сваке године после „Дана младости”, а касније, у позним његовим годинама, и на другим местима где сам био позиван.

На дан када је из Карађорђева кренуо на Брдо крај Крања, дакле у новогодишњој ноћи, послао ми је једну моју књигу за децу *Тито је наш друг*, прелепо издање „Дечјих новина” у фасцинантној опреми мога пријатеља Радета Ранчића, на којој се потписао на његовим портретима у књизи, а његов лични секретар Миливој Писар приложио ми је руком писану честитку са поздравима и захвалношћу за моје лепе песме. После ми је Стеван Доронић рекао да је то последњи потпис Јосипа Броза. Лепа и драга успомена. Памтим и како смо попили последњу флашу Стаљи-

новог вина: био сам на вечери код Тита, на дванаест чаша поделили смо то грузијско вино из Председничког подрума.

Било је и других анегдота?

Ево још једне. Елем, негде 1976. године, памтим јер сам водио старијег сина Владимира да га Тито упозна, пошто је изразио жељу да га доведем на виђење. Владимир је имао седам година и лепо су се, уз наше смејање, (Душан Алимпић, Јованка Броз и ја) испричали. Тито ме је, благо, укорио што нисам довео и Милоша. Ја сам му рекао: „Милош је још беба, не би Вас ни упамтио”, на шта ми је он одговорио: „Али упамтио бих ја њега”.

Ј. Б. Тито је волео да се дружи са уметницима?

Било је касно лето, ручак за тридесетак гостију био је постављен на падини Фрушке горе. Уметници који су учествовали у програму долазили су из кућице испод падине, па је ваљало да пређу двадесетак метара до места где је микрофон. Све је било лепо, као у филмовима, или на Реноаровој слици „Пут који вијуга кроз високу траву”. Ја сам, као и увек, седео на рубу стола постављеног као ћирилично слово П, поред адмирала Тихомира Виловића. Послужили су супу. Да напоменем, никада, ни на ручку, ни на вечери у присуству председника Тита, нисам јео или пио нешто што нисам јео и пио у својој кући. Дакле, ништа посебно, све обично. Приметио сам да микрофону прилази оперска дива Јулија Бисак. Устао сам од стола, дошао до ње и допратио је до микрофона двадесетак корака. Још смо јели супу, кад је до мене дошао оберкелнер Видоје и шапнуо ми да ме Председник позива да дођем до њега. Изненађен, устао сам и пришао му са стране, где је седела Јованка Броз, а до Јованке је био Видоје Жарковић. Сагнуо се мало и рекао: „Ево ме председниче, звали сте ме”, на шта је Јованка добацила Титу: „Ма не дирај ми Перу”. Тито је одмахнуо руком и питао ме шта сам ја по националности. Почео сам да врдам, те Југословен, те Србин из Херцеговине, те Војвођанин... Он је одмахивао руком, са малим осмејком на уснама, што ме је ослободило треће и стресе. Казао је: „Ма то знам, знамо се ми одавно, не питам вас то”. А Јованка је још једном добацила: „Ма, не дирај ми Перу”. Потом сам рекао да стварно не знам више шта да кажем, а онда је Тито додао: „Видите, када је Јулија прилазила да отпева своју лепу арију, ви сте устали од стола и допратили је, на шта сам ја другарици Јованки и друговима рекао да има наде јер међу нама има још центлмена и похвалио вас пред свима, обрадован вашим чином. А онда је Јулија отпевала песму, а адмирал Виловић и ви сте и даље сркали супу. Она је отишла сама, па сам помислио да можда нисте Црногорац”. Сви су се, сем мене и Видоја, смејали од ср-

ца, а нама двојици баш није било право. Више пута сам имао прилике да приметим да је председник био врло духовит и брзомислећи човек.

У студији „Ленка Дунђерски”, говориће о односу временског Лазе Костића с младом Ленком Дунђерски. Шта с ње ново открили?

Предуго, још од широбријешких гимназијалних дана, мене је интересовало све што је у било каквој вези са митом о Ленки Дунђерској. По доласку на студије у Нови Сад, трагање сам наставио у Рукописном одељењу Матице српске, читао рукописну заоставштину Тривуна Милитара, историчара и хроничара старог Новог Сада, учитеља деце доктора Гедеопа Дунђерског. Читао с одушевљењем есеје Младена Лесковца, куповао књиге Лазине и о Лази, распитивао се. Много година касније, код зналаца живота Лазе Костића: Живка Марковића, Павла Живанова, Бранимира Јовановића, Радивоја Стоканова, хаџи Зорана Лазина, распитивао сам се о детаљима из живота Дунђерских, али до тајне о Ленки нисам могао да стигнем. Негде при крају мога трагања, на измаку свога трајања, кустос Музеја Новог Сада и архивар Живко Марковић ми је рекао да још понешто могу сазнати само од Теодоре Дунђерски, унуке Гедеонове. Али, она је била повређена због односа према породици Дунђерских, са људима је контактира само факсом. Одустао сам од даљих трагања. Почео сам руком да пишем књигу *Ленка Дунђерска* и онда је од амбасадора САД у Варшави стигла порука композитору Мирославу Штаткићу, који је на мој либрето написао оперу *Ленка*, да госпођа Теодора жели да нас види. Обрадован вешћу, послао сам факс и добио одговор да се видимо у њеном стану у Новом Београду.

Тако је Теодора Дунђерски пошла „кључни сведок”?

Од 28. фебруара 2002, године (види случајности: ове речи исписујем баш 28. фебруара 2014, у дану када сам се први пут срео са г. Теодором, која од пре годину дана почива на гробљу у Челареву, надомак свога Каштела) професор Штаткић и ја сретали смо се са г. Теодором и имали срећу да постанемо њени пријатељи. Она је била најбољи изданак интелектуалне лозе Дунђерских, праунука Илије Огњановића Абуказема, племенита, начитана, радознала, прозорљива, отворена у разговорима, дугим и драгоценим.

До њеног одласка разменили смо доста писама. Теодорина писма упућена мени и њени руком писани коментари на рукопису моје књиге о Ленки, били су ми драгоцен путоказ у трагањима за истином о Ленки.

Из разговора са Теодором Дунђерски Ђурић дознао сам како се и где Ленка школовала, да је „имала анђеоски глас и певала као славуј”, да је учила соло певање и свирање на клавиру код г. А. Михаелзен у Будимпешти, које је песме певала и које композиторе волела, да је вероватно

писала песме, а касније ми је др Владимир Сакач донео на увид стари споменар њене другарице Виде Вукичевић у којој сам нашао и једну Ленкину песму, јер сам једино ја, добротом госпође Теодоре, видео једини примерак књиге из Ленкине библиотеке у којој је био потпис Ленин и било страница исписаних њеном руком. Сазнао сам да је умрла у соби бечког хотела „Бристол”, да је мајка била уз њу, и да није било никаквих болница ни „тифусних грозница”, да је „пресвиснула”, како каже и Лаза у својој лабудовој песми, да је Јелена Дунђерска волела Лазу „свим жаром трагичне, забрањене љубави” и да се увек много радовала када је он долазио код њених родитеља у госте.

Да ли је Ленка Дунђерски знала за њојему „Santa Maria della Salute”?

Није могла знати, јер је преминула 1895. године. Знала је за песму „Госпођици Л. Д. у споменицу”, понешто о судбини њеног споменара г. Теодора ми је поверила више у шифрама, него у јасним порукама.

Причало се и да Ленка Дунђерски није умрла од тифусне грознице, већ да се ојировала?

Свапта се причало и понешто и писало у ондашњим новинама, јер је Јелена умрла изненада, отишла је са мајком да види неке представе у бечкој опери и да обиђе галерије. Умрла је изненада, на опште чуђење, јер „отпутовала је полетна и здрава као јабука”, причало се да је у питању тровање, последице абортуса, рак који се пробудио на старој повреди када је пала са свога коња, али биће да ништа од тога није тачно; мени је до краја остало нејасно зашто је написано у посмртној листи да је умрла од тифусне грознице, као и зашто је погрешно уписана година њеног рођења, јер није рођена на Аранђеловдан 1870, него на Митровдан 1869, у Сентомашу (Србобрану).

Шта је истина о љубавном троуглу: Ленка Дунђерски – Лаза Косић – Никола Тесла?

Нема никаквог троугла. Лаза је у једном разговору са Ленком сазнао да је Тесла личност која је њен узор. Ленку је наговарао да не одбија све просце. Уплашен њеном реченицом да „ако бих већ одабрала некога, морао би то бити неко као Ви”, склонио се у Крушедол, да не буде свакодневно у њеној близини. Из манастира пише писмо Тесли (12. јуна 1895), из кога цитирам један део:

„Драги Пријатељу,

Данас је, од прилике, трећа обљетница од како смо се оно састали у Пешти и онако лијепо провели оно неколико дана. Наумио сам да прославим тај дан. Шта мислите како? Не бисте никад погодили, да Вам не

кажем: Хоћу да Вас оженим. *Quelle idee!* Рећи ћете. Знам шта ћете рећи, знам шта ћете помислити, све знам, па ипак! Дјевојка коју сам Вам наменио подобра је да савлада сваку женомрзицу. Ја мислим да би и мртвог оживела, не само мртвога Дон Хуана, него и мртвога свеца. Збиља: Ономад сам је гледао у манастиру како цјелива неке мошти, суху руку некога свеца, па, у заносу од онога тамјана и од оне љепоте, чисто сам се зачудио, како да се она мртва рука не дигне да је загрли.

– Који је то светитељ? Запитах калуђера до мене.

– То није светитељ.

– Него?

– То је светитељка, преподобна мајка Ангелина.

– А? Сад разумем.

Калуђер ме погледа као да ме је разумио, а знам да ни не слути моје мисли.

До сада је одбила читаву војску просилаца. Родитељи се забринули: има већ 24 године, ал не бисте јој дали више од 20. Отац је мој најбољи пријатељ, те сам дакако пријатељ и њој. Дуго сам се трудио да дознам узрок те немилости, те једва једвице дознам шта је: Њен је идеал Никола Тесла...”

Разменили су по три писма, имао сам прилике да их видим. Лаза је знао да ће га Тесла одбити на фини начин, како је Тесла и учинио у реченици „да се он са науком венчао и да не може свећа да гори са оба краја”.

У чему се разликују велјоседник Дунђерски и данашњи тјајкуни који кујују земљу по Војводини?

Само из написа у новинама знам да многи људи имају велике поседе у Војводини, неке сам имао прилике и да упознам. Не бих их називао, ни тајкунима, ни латифундистима, ако земљу обрађују на опште добро. Жалим за земљорадничким задругама и верујем да ће се вратити као добар начин организовања малих поседника. Навешћу један пример, као могућу препоруку богатима. Наиме, говорио сам о задужбинарству у Срба, у Матици српској, прошле године, када је додељивана награда, Статуета „капетана Мише Анастасијевића” најбољима у разним областима. У име награђених захвалио је најбољи привредник, по оцени комисије, г. Миодраг Костић, власник „МК Комерца”. Тада је рекао да док је мене слушао како говорим о Лазару Дунђерском, помислио да ли ће он заслужити да некада неко тако о њему говори. Обећао је да ће своју породичну кућу у Петроварадину поклонити Дечјој болници у Новом Саду. Био сам присутан када је уручивао кључеве доктору Слободану Гребелдингеру, песнику и мом пријатељу, великом зналцу живота и дела Јесењина, за смештај породица и деце оболелих од малигних болести. Рекли су ми зналци да му је за то имање нуђено више од милион долара. Доброчин-

ство, какво је ово Костићево, биће запамћено као податак да се и у овим временима може чинити добро – за опште добро.

Радили сте по чиниавој Југославији. Како сте доживели распад земље, јесте ли југоносталгичар?

Тешко, врло тешко, али нисам југоносталгичар.

Отишла је и Црна Гора, а Србија остала без мора?

То се могло и очекивати. Нисам посебно несрећан због тога. Боље је овако, него да се оптужујемо, као посвађане јетрве.

Како, с ове временске дистанце, гледасте на бомбардовање Србије 1999. године?

У мојој књизи *Нове песме* (издавач: „Стилос”, 2003) има педесетак песама о тим данима, које не могу, и не желим да заборавим. Никаквога оправдања за тај чин немам.

Како оцењујете Бриселски споразум и „меку” предају Косова и Метохије?

Много би ми простора било потребно да изнесем свој став. Одговорићу једном песмом из необјављене књиге – *Писма Д. Т. на небеску адресу*:

31. писмо

*Још се крљамо око Косова,
а ти би, за животиа, све то разумео,
учини ми се ко да ојсова
онако кочићевски, како си умео*

*Глобализацијска засела авет
и с враћа неће да нам се скине.
Онима иза нас остаје завет:
У Призрену светиом, до године.*

Шта ће нам донећи улазак у Европску унију?

Када се будемо уједињавали, то неће бити оваква и садашња Европска унија. Нешто ће нам донети, а нешто ће нам однети. Бумо видли!

Како видите Србију 2050. године?

Волео бих да моја унука Милена живи у земљи у каквој сам ја живео док сам био млад.

Разговор водио: *Зоран Хр. Радисављевић*

Радмила Појовић

ПРИПРЕМНИ РАЗГОВОР С ДАНИЛОМ КИШОМ ЗА ТВ ИНТЕРВЈУ

Октобар 1988. године

*Мноџо Вам хвала шћо сће ми оћворили враћа своџ дома и ћри-
сћали да ми ћоклонћте дио своџ времена!*

КИШ: Чули смо се пар пута телефоном и некако сам стекао пове-
рење у вас. Било ми је жао да то изневерим, мада вам нисам низакакав
разговор. Имао сам у фебруару неку интервенцију на гласним жицама.
Сад се не осећам лоше али и сами чујете како ми је глас храпав.

*Мене искрено радује шћо се не осећатће лоше, а свима нам је џлас
ћонекад храћав.*

КИШ: Ма, није баш тако. И кад сам био здрав, мој глас је многим
био непријатан.

*Можда сам разумјела алузију. Знам ћонешћо из Ваших књига ћа и
из шћамће. Ићак сам увјерена да наша кулћурна и чћћалачка јавносћ
ћузетћно цијени и ћошћује и Вас и Ваше књижевно дјело.*

КИШ: Није баш тако. Моје књиге нико не чита. Та моја, назови,
популарност има друго порекло. Ја сам искрен, оштрог језика, непотку-
пљив, многи би рекли: експлозиван. Из мојих карактерних црта происти-
че та (евентуална) заинтересованост за мене. Кад доћем из Париза у Бе-
оград, салећу ме са свих страна. Новинари су радознали, а најчешће не
знају шта хоће. О критичарима да не говорим. Ова моја тирада је нека
врста отпора и побуне.

Извините, лош сам домаћин. Али умем и да се поправим. Сад ће
једна лепа дама да нас послужи.

*Не, не! Хвала! Изузетћно сам ћочащћена ћћиме шћо разџоварам с
Вама.*

КИШ: Можемо ми разговарати и уз кафу и пиће.

*Ја сам дошла са искреном жељом да за џлавни кулћурни маџазине
Кулћурно-умјетћничкоџ проџрама Телевизије Сарајево с Вама, ресћекћу-
јући Ваше здравсћвено сћћање и Ваше врћеме, наћравим инћтервју без
унаћријед оџраничене дужине. Пећћ минућћа, десетћ, ћола сатћа ... сатћ ...
колико Вам буде одџоварало. Сћремила сам се за све варијанће.*

КИШ: Нимало не сумњам. Али ... не могу изаћи у сусрет Вашој жељи. Прво, зато што је за мене сад напорно да говорим ... да говорим пред камерама ... А друго, још важније од првог, не могу да се појавим на телевизији у оваквим друштвеним околностима да говорим о тамо неким мојим уметничким и животним проблемима – било би неукусно.

Заобићи ћемо друштвене околности. Оситаћемо у пољу Вашеџ књижевноџ дјела и Ваше поетике.

КИШ: Е, то није могуће извести. Све је то испреплетено. А ја о томе нећу да говорим. Да се појавим као да сам пао с Марса и да ништа не разумем шта се овде дешава, не би било само смешно него и неодговорно. То не могу.

Право да Вам кажем ја не познајем њихове у политичком њејсажу и не бих се усудила да иако зађем. Мене инјересује како је Данило Киш сјварао свој умјетнички свијет и којим се њиховима сјиже до ризница његовоџ умјетничкоџ блага.

КИШ: Видим да сте упорни и неодољиви у својим намерама. Хајде да се ми нешто договоримо. Ја се ускоро враћам у Париз и поново ћу доћи у Београд крајем новембра. Надам се да ће ме здравље послужити па ћемо у новембру видети како ово да разрешимо.

Да сје рекли: сујра или њрекосујра, њо би ме више обрадовало. Моја њтелевизијска екипа у најбољем сасјаву чека у њпријавности. Мођли би да дођу и два књижевна критичара. Сви чекају на њиозив.

КИШ: Не! Не! Имам ја друге обавезе. Треба ми време. Знам ја шта су телевизијске екипе. Док се они довуку... па разместе... па све растурају, па док се договоре и крену. Немам за то живаца. А критичари... тек они су ми вишак. Немам ја овде ниједног критичара који би могао да говори о мојој литератури. Нико од њих није како ваља прочитао моје књиге. То што они пишу, то су небулосе. А да се ту гузе у мојој емисији – то нећу. Имам ја лоше искуство с њима. Неке сам само из пријатељских разлога пуштао да се шепуре као познаваоци моје литературе, јер сам делио с њима неке заједничке успомене. То су били морални разлози, а не поверење у њихово књижевно знање.

Многим сам припремао и питања и одговоре, инструктирао их да би могли нешто да кажу, тако не могу да кажем: ево човека који се разуме у неку моју књигу, који је у стању да је откључа.

Последњих година био сам приморан да читам своје књиге док су превођене на стране језике и да помажем у преводу колико ја могу. Видео сам колико мој текст вапи за тумачењем, а само што није написано између редова: Ово, магарче критичарски, значи то и то и није ништа друго него ауторова поетика прикривена у неком лику.

А пошто, фала богу, у нас то нико није открио, ја немам никакве обавезе према нашим критичарима. И никакве обавезе према новинарима.

Новинари убеђују себе да све знају, а у ствари, нити знају нити се труде да имају свој став о неком проблему. Они, углавном, мисле туђом главом, полтронишу и све прилагођавају свом интересу.

Ето, ових дана сам био у Титограду. Сјатили се новинари око мене. Мајка ми је Црногорка и ја са неком врстом сентимента прихватим интервју за неки њихов лист. Питају ме: те каква су ваша сећања на Цетиње, те какву слику носите о том времену... те ово, те оно. Кажем им да сам у тој својој раној младости на Цетињу осетио неправде и уочио деформације новог система. причао сам им још неке занимљивости из живота, а они, сероње, објавили потпуно споредне ствари. Сестра ме пита зашто сам то дозволио. Нисам ја управљао њиховим професионалним – непрофесионалним односом према послу којим се баве. Од свега тога ми је мука. Не смем ни да се сетим колико је све то у нашем новинарству јадно.

А кад је све такво какво јесте, ево ја имам један предлог за Вас. Говорите ли француски или енглески?

Вјерујем да француски говорим добро, енглески... и ипак и ипак.

КИШ: Позивам вас да дођете у Париз. Обезбедићу Вам тамо телевизијску екипу и критичара за кога сам сигуран да познаје моје дело.

Пријатно сине ме изненадили позивом. Бескрајно сам Вам захвална на повјерењу! Ја јесам Ваши истинити чинилац и Ваши велики поштовалац. Ипак ме не познајете довољно.

КИШ: Не знам како сте ме убедили да вам верујем. Али, убедили сте ме. Кажите својима у Редакцији да сам Вас позвао да интервју направимо у Паризу. Ако треба, ја ћу им написати писмо и све образложити.

Ваше писмо би сигурно обрадовало и главног уредника Културно-умјетничког програма и моје колеге у Редакцији. Били би сигурно почаствовани. Али, мени би, вјероватно, рекли: Ко да те ипак неспособну пошаље у Париз на радни задатак кад ниси у станању ни у Београду да дођеш до Киша.

КИШ: Па дошли сте, Радмила. Мој праг се не прелази лако, а ви сте успели. Још само да направимо тај интервју.

Још само да направимо интервју. У Београду. У новембру.

КИШ: Рекао сам: видећемо се у новембру. До тада се мој глас сигурно неће поправити али, стојим иза оног што сам обећао. Имате мој париски број и овај овде. Јавите се. Ја сам уморан и болестан човек. Ко зна

шта ме још чека на путу. Али, ипак верујем да су разговори с пријатељи-
ма лековити.

* * *

У новембру сам се у Београду срела са Данилом Кишом. Није при-
хватио телевизијски интервју. У децембру смо направили интервју за са-
рајевску ревију *Одјек*. Интервју је објављен у *Одјеку* у фебруару 1989. го-
дине.

Разговор с њоводом

ТАЧКА КОЈА САЖИМА УНИВЕРЗУМ

Академику Љубомиру Симовићу Награду за животно дело
доделила Српска књижевна заруга

Академик Љубомир Симовић је песник импресивне биографије и библиографије. Између прве збирке *Словенске елеџије* штампане 1958. и најновије *Планетиа Дунав* (која је заправо трилогија састављена од књига *Љуска од јајетиа*, *Тачка* и *Планетиа Дунав*) објављене 2012. стало је много нових песничких збирки и више избора поезије. Помињемо *Хлеб и со*, објављен у LXXVIII колу Српске књижевне задруге (1985), као и у Задругином дивот-издању (1987), *Источнице и друџе њесме* (БИГЗ, 1994), *Најлепше њесме Љубомира Симовића* (Просвета, 2002)... Четири драме, роман хроника *Ужице са вранама* (1996), дневник снова *Сневник* (1998), есеје о српским песницима под називом *Дујло дно* (1983), књигу есеја о сликарима и вајарима *Чињање слика* (2006) ...

Важно место у његовом опусу има пет књига разговора, дневника, чланака, анализа и коментара онога што се збивало на територији Југославије и Србије крајем двадесетог и почетком двадесет првог века: *Ковачница на Чековини* (прво издање 1990), *Галои на њужевима* (1994), *Нови галои на њужевима* (1999), дневник вођен за време бомбардовања Србије 1999. *Гуске у магли* (2005) и *Обећана земља* (2007).

Путопис *Кина: чињање сјаљених књига* објављен је као сепарат часописа „Књижевност”, 3/2007.

Академик Симовић је приредио издања изабраних песама многих српских песника.

У Српској академији наука и уметности организовао је научне скупове и уредио зборнике радова са тих скупова: *Јован Стерија Појовић, 1806–1856–2006* и *Лаза Косић, 1841–1910–2010*.

Песик Љубомир Симовић изабран је за дописног члана САНУ 1988, а за редовног 1994.

Песме и драме превођене су му на многе светске језике. За поезију и драмска дела добио је готово све угледне награде, као и оне са именима великих српских писаца („Змајеву”, „Исидора Секулић”, „Бранко Милковић”, „Милан Ракић”, четири „Стеријине награде”, „Дучићева награда”, „Дисова”, „Васко Попа” ... „Вукову награду”, „Златни крст кнеза Лазара” ...)

Библиографија Симовићевих радова коју је приредила Милена Марковић објављена је у „Годишњаку” Српске академије наука и уметности за 1998, књига CV, и у „Годишњаку” за 2007. књига CXIV.

Књига *Памћивек* (Стубови културе, 2010) је можда најсадржајнији пресек Симовићеве биографије, библиографије и фотографија којима се илустрјује академиков богат стваралачки живот.

Ви сїе пїесник пїрадиције у елиотїовском смислу....ова времена нису наклоњена пїој оријентацији. Како пїумачиїте пїопуларности своје пїоезије, која пїоред модерности има и пїу димензију?

У свом познатом есеју „Традиција и индивидуални таленат”, Елиот каже да се у критикама нечије поезије придев „традиционално” најчешће појављује као нека „фраза покуде” а ако није у питању покуда, онда он представља неко „нејасно одобравање... као да се ради о некој допадљивој археолошкој реконструкцији”, што се, отприлике, своди на исто. Појам традиције, па и појам модерности, па и њихов однос, он дефинише на много сложенији начин него што се то обично чини. У есеју о Езри Паунду он каже да писац не постаје модеран зато што пише о солундарима на димњацима, нити је архаичан зато што пева о „бојним стеговима”. По Елиоту, традиција „на првом месту обухвата осећање историје”, које је, каже он, „неопходно сваком оном ко би хтео да буде песник и после своје двадесет пете године”. Он наглашава да „осећање историје укључује запажање не само онога што је прошло у прошлости већ и што је садашње у прошлости”. Он је указао да читава европска литература, почев од Хомера, и у оквиру ње свака појединачна литература, „истовремено егзистирају” и сачињавају један поредак. И да ни један песник нема сам за себе целовито значење, и да његов значај, као и оцена његовог дела, јесте оцена његовог односа према мртвим песницима. Тај тако сложен појам традиције код нас се бескрајно поједностављује и упрошћава. И ми му прилазимо са безброј предрасуда, од којих је најштетнија она која традиционално и модерно види искључиво у односу конфронтације. А питање популарности поезије представља другоразредни проблем и нема никакве везе са проблемом о коме говоримо.

Велики уљед донела су Вам драмска осїварења: „Хасанагиница”, „Пућујуће пїозоришїе Шоїаловић”, „Бој на Косову” и „Чудо у Шаргану” које се безброј пїућа изводило у срїпским пїозоришїима. Посебно је на леї пїријем наишло у Француској. Шїа је пїу нарочитїо инїпирисанїно за францускої гледиоца?

Мени није било тешко да схватим зашто се „Хасанагиница” игра у Истанбулу. Теже ми је било да одгонетнем зашто су нека француска позоришта играла „Чудо у Шаргану”. Није ме изненадило што су „Пућују-

ће позориште Шопаловић” играли у Француској, али ме је изненадило што је та драма, од прве поставке у Монлисон, 1990. године, до данас, играна у преко сто француских позоришта. И што је прешла границе Француске и играна скоро свуда где се говори француски језик: у неколико позоришта Швајцарске и Белгије, у Канади, чак и у једном француском позоришту у Мароку, у Казабланки. Тешко ми је да кажем „шта је ту посебно интригантна за француског гледаоца”. А било би ми још теже да претпостављам шта би ту могло бити, како кажете, „интригантна”, за гледаоца у Токију, Сеулу или Боготи где су „Шопаловићи” такође играни. Да сам те представе видео, можда бих могао да одговорим на Ваше питање али ја сам уживо видео само представу у париском Theatre de la Ville, познатом и као позориште Саре Бернар, док сам из Токија и Сеула добио само снимке представа. Та париска представа, која је рађена у копродукцији са позориштима из Стразбура и Монлисона, била је изванредна и требало је да гостује на Стеријиним позорју. Али то је била година санкција и то гостовање је, на моју велику жалост, онемогућено. У Паризу је за ту представу владало велико интересовање и недељом су играли чак и по две представе дневно. Позоришта су ми редовно слала критике од којих би ми се, да сам млађи, вртело у глави. Мени је, међутим, веома важно једно сведочење Миће Данојлића, објављено у књижевном подлистку „Борбе”, у мају 1992. године. Подсећам вас да се о Србима тада широм света писало све најгоре, и да су наши људи који живе у другим земљама били изложени великим притисцима и понижењима. А ево шта Мића Данојлић, у тексту „Бегунци и држава”, пише о једној од тих представа.

„Средином априла, у париском позоришту Саре Бернар тридесетак дана заредом приказивано је „Путујуће позориште Шопаловић” Љубомира Симовића. На крају једне од представа, док је одушевљена публика (800 гледалаца!) по ко зна који пут изазивала глумце на сцену, једна жена из средине дворане почела је на сав глас викати: „Је суис Србе”. То је значило: комад коме се дивите написао је Србин и ја сам Српкиња, и Срби су људи који пишу стихове и тужно – веселе комаде, и ово је једна од ретких прилика, бар у последње време, у којој смем гласно и поносно рећи коме народу припадам. Србија је ово што сте овде, вечерас, чули, а не оно што су тамо од ње учинили.”

Коју улогу данас има позориште у стварном свету?

Прво, и свет позоришта је стварни свет и уметност је стварност. Осим тога, у свету позоришта постоји мноштво различитих позоришних „језика” и свака од тих представа може да буде одговор на Ваше питање.

У Вашој поезији се сјаја свет са оним специфично српским, породична традиција, кућа, кокућево, храна, рајници и њихове судбине...

Крећеће се на размеђи историјског и духовног виђења светла, „подземног” и „надземног” шта Вам је примарније?

Ваше питање ме враћа једној Хелдерлиновој песми у којој каже „Песници морају, па и они духовни, бити световни”. И враћа ме Лао Цеу, који каже да је тешко корен лаког а да је мировање господар кретања. Према томе, примарно ми није ни лако ни тешко, ни световно – или историјски, како Ви кажете – ни духовно. Те крајности и супротности не искључују него једна другу рађају и допуњавају.

Какав је њуи да поезија буде прихваћена, да ли је бићније њено значење или комуникативност... понекад се то коси једно с другим...

То питање – „значење или комуникативност” - никад се не поставља. Песник покушава да се изрази што прецизније а не што комуникативније. То нису категорије око којих се песник двоуми.

Здравко Шотра је снимео филм „Бој на Косову” на основу Ваше истоимене драме. Између тумачења миста као истинице и измишљене приче, где је било тежиште Ваше поезије у који је утакнуо много поезије?

Здравко Шотра је филм снимао под притиском обележавања 600. годишњице Косовске битке, и урадио га је у страховитом цајтноту: за свега 30 дана! А онда је филм дошао у један крајње неповољан политички контекст у коме се о њему судило више на основу актуелне политичке ситуације него на основу естетских критеријума. Па су тако и филм и сама драма, били жртве онога што ја зovem ”читање с предумишљајем”. Неки су, на пример, замерали што кнез Лазар, уочи битке, позива Србе на окуп. А шта да ради владар кад се његовој земљи приближава силна војска да је пороби, него да народ окупи и позива на одбрану? И шта да ради деспот Стефан после изгубљене битке, него да покуша да сабере и одржи поражени и расути народ? У тој драми има много личности и свака од њих има свој доживљај и свој став. Један став има војсковођа и владар, а други продавачица рибе. Нико, на пример, није приметио да сам ја у драму, уместо „небеског народа”, увео рибарицу, праљу, трговца кожом и његову жену, трпезара, ковача новца и, посебно, једног берберина из Призрена, који је уједно хирург и медикус, и који у драми има специфичну позицију и улогу. Њега, и ту његову специфичну позицију и улогу, нико није приметио. Нико, осим Душана Макавејева. Да не помињем фалсификате којима су војничке песме из те драме биле изложене за време НАТО бомбардовања Србије. Једна странка не само да је мењала текстове тих песама, него је једну од њих прогласила за своју партијску химну. И ви од тога немате никакве одбране.

Шотрин филм сам поново гледао почетком ове године. Многи људи који су га гледали ових дана, четврт века после његовог настанка, и разумеју га и оцењују боље него што су га разумели и оцењивали они који су га гледали у време Милошевићевог говора на Газиместану.

За млађе нарашћаје који не познају ејску поезију, што ће остати као једина истина о оном времену... Може ли се без ризика ставити знак једнакости између уметничке и животиње истине?

Између „животне” и „уметничке” истине постоји неоспорна веза – друге истине не би било без оне прве – али ако би се те две истине изједначавале, ако би разлика између њих била избрисана, онда би једна од њих сигурно била сувишна.

Како данас видиш судбину Косова и Метохије?

Оно што се догодило на Косову није од данас, није чак ни од јуче. То је нешто што се одавно спремало и што је још у Брозово време избијало на видело. А то што је избијало на видело, нико није хтео да види. Кад кажем нико, то пре свега значи нико од политичара. Парола „братство и јединство” била је тепих под који су се гурали сви проблеми, па и косовски. Касније је дошао и Милошевић, који је проблем Косова решавао на начин који не само да је убрзао отцепљење Косова него је довео у питање и опстанак саме Србије. А шта раде политичари који су дошли после Милошевића? Они кажу: „Косово је Србија!”, и мисле да су тиме рекли и решили све. Ја сам често у оваквим разговорима постављао питање шта би се десило ако би Европска унија и Сједињене Америчке Државе Србији вратиле Косово. Да ли би Србија имала снаге и начина да га интегрише у своју државну заједницу? Одговор, наравно, нисам добио. Руку на срце, нисам га ни очекивао. Осим тога, у Србији и данас има још проблема сличних косовском. Али наши политичари не воле проблеме, и избегавају да се с њима суоче. Навешћу вам само један пример.

У Суботици је ових дана десничарска организација из Мађарске, ЈОБИК, отворила канцеларију. Каква је то канцеларија? Каква је то организација? Сами Мађари из Мађарске кажу да је то „тело опседнуто вирусом фашизма”. Енглези ЈОБИК називају „најмоћнијом фашистичком странком у Европи”, и његове говорнике протерују из Хајд парка. А научници, независни медији и политичари припаднике ЈОБИКА описују као „фашисте, неофашисте, екстремисте, расисте, антисемите и прогонитеље Рома”. Против отварања те канцеларије у Суботици реаговао је Савез војвођанских Мађара. Али није реаговала влада Србије. Влада Србије, дакле, није дала подршку својим грађанима мађарске националности. Припадници ЈОБИКА су тражили и дозволу за одржавање конференције за штампу. Ту дозволу нису добили, али су своју конференцију,

ипак, одржали. Да ли је општинска, или покрајинска, или републичка власт схватила да их је фашистичка странка, која је дошла из једне стране земље, игнорисала и понизила? А могли бисмо да поставимо још једно питање: Ако је ЈОБИК данас у Србији створио своју канцеларију, и ако власт на то није реаговала, да ли ће га то охрабрити да сутра предузме неке крупније кораке, и да отвори нешто много веће од канцеларије?

Какав је сјај Академије наука и уметности према савременим политичким проблемима, оријентацијама?

О Академији суде чак и они који ништа не знају ни о њеним задацима и активностима, ни о њеном саставу. Неки, судећи о њој, не узимају у обзир или намерно превиђају, неке чињенице. У иностраној и домаћој јавности, на пример, највише се говорило о Меморандуму Академије. А притом се игнорисала чињеница да је нацрт тог Меморандума украден и објављен а да Скупштина Академије никад о њему није расправљала и никад га није усвојила као свој документ. Чак је 1986. донета одлука да се рад на Меморандуму обустави. Упркос томе, Академија се већ четврт века премешта са једне оптуженичке клупе на другу због нечега што је у једном од два нацрта тог документа написано, а што, понављам, у Академији никада није прихваћено и усвојено. Такође се не узима у обзир чињеница да је академик који су се, од самог почетка, јавно супротстављали Милошевићевој политици, било много више од оних који су је подржавали. Заборавља се да су академици у новембру 1991. упутили јавности Апел против рата, и да је у јуну 1992. године 65 академика потписало, и Милошевићу јавно упутило, захтев да, у интересу српског народа, поднесе оставку и повуче се са политичке сцене. Академици покрећу иницијативу за оснивање ДЕПОС-а и најактивније учествују у његовом раду. Учествују у демонстрацијама 1996–1997, говоре студентима у Београду, Нишу и Крагујевцу, излазе пред полицијске кордоне у Васиној и Коларчевој улици и тако даље. У документу под насловом „Гола факта” Предраг Палавестра је побројао све податке о активностима чланова САНУ током деведесетих година прошлог века, и о онима који су Милошевићеву политику подржавали, и о онима који су се његовој политици супротстављали. Али нико у Београду тај документ није хтео да објави. Можете га наћи једино у књизи *Освеиљења Предрага Палавестре* Милоша Јевтића.

Неговали сје поетику микросвета, бубе, мрави, флора и фауна, који је смисао њиховог избора?

Подсетићу Вас на оно што је написао Виљем Блејк: „Ко види бескрајно у свим стварима, Бога види. „Он је написао још нешто: „Свето је све што живи.” Одавно сам схватио да ничему не смемо давати предност

зато што је велико, на рачун онога што сматрамо малим. И у најмањем се може садржати бескрај. Ако бисте ми дозволили да преписујем себе, поновио бих оно што сам већ рекао читајући Милутина Миланковића. Наиме, Миланковић на једном месту каже да је планета Земља само тачка у свемиру. А ја сам томе додао уверење да и тачка може да буде планета.

Наративност је једно од својстава Ваше поезије, у неку руку Ви у поезији приповедајте „извештавајте“ о свету око себе и у глави лирског субјекта...

Наративност – бар онаква какву налазимо у Винаверовим *Ратним друговима*, или у песмама Бранка В. Радичевића и Бећковића, или у књизи *Песме о дејинству и ратовима* Миодрага Павловића – није карактеристична за мој песнички израз. Можда је у извесном степену има у две или три песме у књизи *Игла и конач*, али то није довољно за закључивање о некој улози наративности у ономе што пишем.

У Вашој „Планети Дунав“ покрећу се питања везана за смисао небеског и земаљског, географског и универзалног, Дунав је представљен као рибарска ојсесија али и као визија рајских просфора...

И о томе сам већ много пута говорио. Дунав је за мене важан зато што повезује земље и градове кроз које протиче, и што повезује различите народе, језике и културе. Чак и различите векове и времена. Дунав ме је навео да упоређујем човека винчанске културе, дакле културе неолита, са данашњим, дакле, модерним човеком. Упоређујући та два човека дошао сам до закључка да је човек неолита био више интегрисан у свет него модерни човек. Био је у непосреднијем, приснијем односу са биљкама, животињама и звездама. У свакодневном животу био је на њих упућен. Он није имао ручни сат, већ је време читао по кретању и положају сунца и сенки. Поредићи та два човека, питао сам се да ли модерни човек, не одричући се модерних техничких достигнућа, може да обнови ту припадност са биљкама, животињама и звездама, да ли може да обнови ту интегрисаност у свет, коју је изгубио. И питао сам се да ли поезија може то да му врати.

Честитам на Награди за животно дело коју Вам је доделила СКЗ. Шта је за васца интимно, права и највећа награда?

Највећа награда је кад открије, и кад напише, нешто ново и неочекивано, нешто чему се ни сами нисте надали.

Разговор водила: *Драгана Лилић*, драматург-новинар